

A dipyloni temető halotti lakomás síremléke.

Az emléket, mely alábbi fejtegetéseink tárgya, 1863-ban fedezték fel az áthéni dipyloni temetőben.¹ Annak, aki az u. n. halotti lakoma-ábrázolásokkal foglalkozik, a többi emléktől eltérő kérdést is vet fel; ezért indokolt, ha ezzel az emlékekkel önállóan foglalkozunk és megkíséreljük a rajta levő, e nemből egyedül álló ábrázolás jelentésének tisztázását. Természetesen nem mi vagyunk az első, aki erre a kísérletre vállalkozunk. De kétségtelen, hogy annak jelentésére eddig kielégítő feleletet találni

nem sikerült. Amiben része lehet annak is, hogy az ábrázolás mai alakjában nem teljes. (1. sz. kép.)

Abb. 1. kép.

Fejtegetéseink megértéséhez tudnunk kell, hogy a görög-római emlékeken előforduló lakoma-ábrázolások jelentésére nézve általában az alábbi négy magyarázat körül folyik az eszmecsere:²

a) — A lakoma a halott földi életére emlékeztet;

b) — A jelenet a megboldogult túlvilági életének képe;

c) — Az ábrázolás az istenek tiszteletére rendezni szokott

lakomát — theoxéniát — szemlélteti;

d) — Annak a lakomának a képe, melyet a halottak emlékeztetése és tiszteletére a sírnál szoktak rendezni.

Meg kell vizsgálnunk, hogy a mi szóban forgó emlékünknél besorozható-e az említett csoportok közül valamelyikbe?

A síremléken levő ábrázolás a következő: Felterített négyszögletű asztal mögött négyen ülnek, még pedig: középen két meglettkorú szakál-

¹ Dumont, A.: *Revue archéologique* 1869, II. 233—250, 421—433. II. Ujra kiadva: *Dumont, Mélanges d'arch. et d'épigr.* 1892. *Mi az utóbbit idézzük.*

² Többek közt: *Daremberg-Saglio*: *Dict. des antiq. gréc. et rom.* II. p. 1380 és *Pottier-Reinach*: *La nécropole de Myrina*, I. 437. I.

las férfi, a két szélén egy idősebb és egy kevésbé idős nő. Az asztal előtt csónak előrésze látható evezőkkel; benne az asztal mellett ülőkhöz hasonlóan megleltkorú nagyszakállú férfiú ül; könyökére támaszkodva, hozzájuk hasonlóan tétlenül néz a társaságra, mint aki közéjük tartozik. Em-lítettük, hogy az emlék mai alakjában nem teljes: eredetileg balfelől, má-sik táblán folytatásának kellett lennie, s valószínűleg azon is alakok vol-tak; erre utal az, hogy a megmaradt részen több evezőnek a maradvá-nya látszik.

A jelenet értelmének kutatói közül az egyik felfogás szerint *családi lakomával van dolgunk, melyet a családtagok a tengerparton rendeztek*.³

Ez a magyarázat tehát az elébb a) alatt említett szellemben fogja fel az ábrázolást, mint a halott vagy halottak e világi életének mását. A gon-dolat tovább folytatása e szerint nem igen lehet más, mint az, hogy a csó-nakos várja a társaságot, hogy kirándulásra vigye a tengerre.

De van olyan felfogás, mely szerint a kép mögött korántsem ilyen derűs hangulat rejtőzik. Arról volna e szerint szó, hogy a csónakban *Charon* ül, az a barátságtalan, sőt zord vénember, akinek hivatása a halottak lelkeit az alvilági folyókon — a Styxen, Kokytoson és Acheronon — át-szállítani. Amiből az következik, hogy az asztal mellett ülő egyik alak a halott, aki búcsúlakomán vesz részt övéi közt. Tehát a bevezetőül említett négyféle magyarázat közül itt a harmadik helyen említett — c — volna alkalmazandó.

Felfogásunk szerint a két magyarázat közül egyik sem kielégítő. Bizonyos ez akkor, ha a felvetett magyarázó gondolatot tovább vezetjük, s amikor az első változat következményeként arra kell jutnunk, hogy a halott az élők között ül, még pedig annyira, hogy azoktól meg sem külön-böztethető. Mi ezt lehetetlennek ítéljük. — De még elfogadhatatlanabb számunkra a második magyarázat, mely szerint a csónakban ülő alak nem más, mint Charon. — Mielőtt azonban a magunk — megfelelőbbnek ítélt — magyarázatára térnénk, lássuk az ismertetett változatok ellen szóló érveinket. Előbb a második felfogás helytelen voltát szeretnők be-bizonyítani.

Arról volna tehát szó, hogy Charon megjelent a búcsúzkodó család előtt, s ott nyugodtan várja a lakoma végét, hogy a halottat aztán magá-val vigye. Ha elgondoljuk Charon lényét, mely az írók tanúsága szerint⁴ zord, durva és türelmetlen az eléje kerülő lelkekkel szemben, minden-esetre meglepő, hogy olyan nyugodtan, figyelmesen és türelmesen ül, mint a társaság ünnepélyesen gyászoló tagjai. Éppen e magatartása miatt inkább vagyunk hajlandók arra, hogy ezt az alakot is a társaság tagjai közé tartozónak higyjük. S ebben a felfogásunkban még azt is lehetséges-nek tartjuk, hogy nem véletlenül került ő is ugyanarra a táblára, melyen a főjelenet résztvevői vannak, míg a mellékszereplők (az evezősök) az elveszett második táblán lehettek. A szállítók és szállítottaknak ilyen el-

³ Daremberg-Saglio, i. m. 1385 lap, 3355 kép és Dumont i. m. 74 lap.

⁴ Vergilius, Aeneis, VI. 289. s köv.

helyezkedése nemcsak természetes, hanem emléken is látható. Így pl. van a volosi múzeum előcsarnokában egy (273. sz. Perigenesnek, hasonló nevű atya fiának állított) síremlék, melyen két alak van a csónakon: az egyik elől a csónak orrában tétlenül ül, a másik mögötte evez. A Charonnak e táblával kapcsolatosan tulajdonított előzékeny szerep, mindenképpen ellenkezik a görög felfogást tolmácsoló Vergilius leírásából s több más adatból megállapítható jellemével. Ott azt látjuk, hogy a folyó partján kóborló lelkek egymás hegyénhátán tülekednek csónakjához; ő ellenben könyörtelenül válogatós és csak azt szállítja át, akinek testét odafeinn eltemették, s a szállítási díj dolga is rendben van. — Az ahogyan néha a vigjátékokban szerepeltették, nem vehető szó szerint. Ottani beállítottsága u. i. vagy merőben erkölcsi célzatú, t. i. figyelmeztetés arra, hogy mindenek úgysis „ez a vége”; vagy pedig tiszta paródia. A sírlekythosokon szokásos ábrázolások pedig, melyeket szintén fel szoktak hozni, semmiképpen sem vehetők össze az emlékünknön levővel. Hiszen ottan mindössze az van, hogy a halott belép a folyó partján levő csónakba, melyen a csónakos áll. Szinte látjuk, hogy a csónak nemsokára indul, míg a mi emlékünknél a megérkezés ténye a kétségtelen. Charonnak emlékünknön tulajdonított szerep már csak azért is lehetetlen, mert a lelkeknek az alvilágba való átszállítása nem az ő érdeke, hanem a halottaké és az élő hozzátartozóké. Ő versenytárs nélkül áll; nála nélkül senki át nem juthat az alvilágba. Mi értelme volna tehát annak, hogy más lelkeket elhanyagolva, egyeseknek utána menjen, sőt várjon rájuk, míg vége lesz a búcsúlakomának? Hiszen — mint azt az alvilágot jártaktól tudjuk és az egész görög világ tudta — az alvilági folyó innenső partján törik magukat a tömegek, hogy melyik jusson hamarabb sorra? A törtetés magyarázata az, hogy addig nem nyughatik meg a halott lelke, míg át nem jut a Boldogok honába. De az az érdeke a hátramaradottaknak is. Mert az át nem jutó lélek az élőket zaklatja. Charonnak azonban nagyon szigorúnak kell lennie, alaposan meg kell vizsgálnia, hogy kit szállít át. Ha elnéző vagy felületes, szigorúan kell bűnhődnie: Herakles átszállításáért például egy évig láncra verték.

Mindezek azt bizonyítják, hogy a jelenetben szereplő csónakban ülő férfi nem lehet Charon, mert jellemzése és magatartása mindezzel ellenkezik.

Az ellenben igen valószínű, hogy a lakoma-jelenetet az alvilág határán, víz mellett lejátszódónak kell tartanunk. A halotti ünnepségeket általában, tehát a lakomával kapcsolatosakat is a sírnál, vagyis az alvilág szélén rendezték. Így volt ez Egyiptomban, az etruszkoknál és — a görög szokást követve — a rómaiaknál. Pompeji temetőjében találtak is egy szilárdan megépített tricliniumot, négyszögletes asztallal és kerek, oszlopalakú kis oltárral.⁵ Az egyiptomiak és etruszkok halotti ünnepségeiről és az azokkal kapcsolatos lakomákról pedig részben szövegek, de még inkább nagyszámmal ránk maradt képek tájékoztatnak.

⁵ *Cagnat-Chapot*: Manuel d'archéologie romaine, I. köt. 361 lap, képpel.

Az első magyarázat szerint — mint láttuk — a síremlék olyan családi jelenetet ábrázol, amelyben a halottnak megelőző földi életében része volt. A család e szerint a tengerparton rendezte a lakomát. Megállapíthatjuk a következő lépést is, ami nem lehet más, mint az, hogy lakoma után a résztvevők csónakázni fognak. Nincs ebben semmi lehetetlenség: jó lakoma után, szép holdvilágnál akkor is kellemes lehetett a csónakázás azoknak, akiknek módjuk volt rá. Egyébként sem lehet azt mondani, hogy ez a feltevés, illetőleg ilyen tárgyú ábrázolás síremléken elképzelhetetlen. Hiszen közismert tény, hogy görög és más ókori síremlékeken gyakoriak az olyan ábrázolások, melyek az élet egyik-másik jelenetét mutatják be. Annyira, hogy volt idő, mikor Friedländer egész sor szakember véleményét fejezi ki, azt állítván, hogy a görög síremlékek domborművei szigorú következetességgel kerülnek minden olyan tárgyat, ami legtávolabbról is a halálra utalhat; vagyis, hogy az ábrázolások kizárólag a földi élet egyik-másik jelenetét ábrázolhatják. Azóta persze ezt az állítást tények és adatok egész sora cáfolja, s ugyanezek igazolják Dumontnak ezzel ellenkező álláspontját.⁶ Az igazság t. i. az, hogy a görög síremlékek domborművei csakugyan gyakran vesznek a halott életéből témát. De — különösen a IV. sz. óta — legalább is épen oly gyakoriak a túlvilági életre utaló vonatkozások; sőt igen gyakran nyilvánvaló, hogy az e világi látszatú kép is a halál utáni életre vonatkozó hitet jelképezi. Épen innen van a síremlékábrázolások tárgyában az ismert nagy változatosság.

Az épen szóban forgó lakoma-ábrázolást mégsem vagyunk hajlandók olyannak magyarázni, mint amely a fennebb részletezett felfogással a szokásos családi lakomát ábrázolná. Egyfelől azért nem, mert a jelenet egész hangulata semmi olyat sem árul el, amiből ilyen feltevést indokolni lehetne. Másfelől túlságosan anyagias volna síremléken az ilyen, pusztán élvezet jellegű ábrázolás. Ha valaki ezzel szemben azt állítaná, hogy hiszen síremlékeken, különösen szarkofáguszokon épen nem ritkák a zenés és táncos felvonulást ábrázoló képek, — annak azt felelnők, hogy az utóbbiak a Dionysos-kultusból vett képek, tehát semmiesetre sem tekinthetők földi vonatkozásúaknak.

De nem tudunk egyetérteni azokkal sem, akik szerint a síremlékeken ábrázolt lakomák azokat az örömöket akarnák mutatni, melyekben — görög felfogás szerint — a halál után az igazaknak részük van. Ez a magyarázat a bevezetőül említett *b)* pont alatti és Ludolf Stefani fejtette ki és indokolta meg a legrészletesebben.⁷ Érvelését azonban — lényegében — már Dumont megdöntötte.⁸

Mi azért sem fogadhatjuk el ezt a magyarázatot, mert azt hisszük, hogy minden eddiginél kielégítőbb magyarázatot sikerül találnunk.

⁶ Dumont, i. m. 72 s köv. lapok.

⁷ Mémoires de l'Académie de Saint-Petersbourg, 1855. VIII.

⁸ I. m. 77 s köv. lapok.

Felfogásunk szerint tehát a szóban forgó dipyloni síremlék domborművére a bevezetőül említett négyféle magyarázat közül egyik sem alkalmazható. Jelentése csak akkor lesz világossá, ha a c) és d) alatti magyarázatokat összeolvasztjuk és azt mondjuk: *A hőrozként tisztelt halottnak a családtagok részéről rendezett ünnepi lakomáról van szó, melyre meghívták a halottat és ő meg is érkezett; ebben az esetben csónakon.*

Abb. 2. kép.

A csónakon való érkezésre igen találó idézet Cicero egyik helye, mely így szól: „... quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquando in portum ex longa navigatione esse venturus”.⁹ Ha a halott csónakon távozott az életből, természetesen

ugyanúgy jelent meg újra övéi között, mikor a tiszteletére rendezett lakomára hívták.

Megjegyzendő, hogy valami ilyesféle, inkább sejtésnek, mint kialakult elméletnek a kifejezésével már régebben is találkozunk a szakkutatóknál. Pottier és Reinach idézett művében pl. azt olvassuk, hogy Gardner — kinek művéhez nem tudtunk hozzájutni — az összes addig ismert lakomábrázolások tanulmányozása után lényegileg ugyanarra az eredményre jutott, mire már jóval előbb jutott Dumont is: A lakoma az istenné vált ösöket, a heroizált halottat ábrázolja. — Tovább magyarázva hozzá szokták tenni, hogy rendszeren mellettük ül a feleségük, a szülők pedig libatioval és

⁹ Cicero, *Cato maior de senectute*, XIX, fej. 71 §. Ez a munka — különösen utolsó harmadában — több igen jól használható adatot nyújt. A Cicerónál olvasható felfogásnak több ókori síremléken, szarkofáguszon találjuk illusztrációját. A fájdalom rendesen hiányos emlékek közül egyet említünk: a volosi múzeum 624. sz. emlékéen, az alsó mezőben hárman eveznek, nyilván ama kikötő felé. Modern példa, de az ókorban gyökerezik V. Gregorius patriarcha áthéni szarkofágusza; a koporsót bárkán viszik — úgy, mint Velencében; — az evezőt két angyal kezeli.

élelmi szerekkel kedveskednek nekik.¹⁰ Lehetetlenség rá nem mutatnunk az ebben az — első hallásra tetszetős — elméletben szembe-
szökő ellenmondásra. Ősökről beszélnek, kik mellett feleségeik is ott
ülnek, *szüleik* pedig — kiknek tehát ők az őseik — ajándékokkal kedves-
kednek nekik. Mindennek *a zavaros beszédnek alapoka az, hogy az asz-
tal körül ülőkben, illetőleg a klinén fekvőkben látják a megtisztelt halottat,
illetőleg halottakat.* Amikor ezt a felfogást tévedésnek mondjuk, nem fele-
kezünk meg az u. n. theoxeniákról, az istenek megvendégléséről. Tanul-
mányaink során már volt alkalmunk bemutatnunk azt az dioszkuroknak
szóló fogadalmi domborművet, melyen ilyen lakomára való előkészület
látható. (2. sz. kép.) Ha ilyen esetben a klinén a megvendéglelt istenséget
látjuk, meglehetősen természetesnek találhatjuk. Mégis van egy olyan
ábrázolás, amelyik azt mutatja, hogy nem ez volt az eset. Arra az emlékre
gondolunk, melyen Dionysosnak Ikarosnál tett látogatása látható.¹¹ (3. sz.
kép.) A mi szempontunkból azért fontos ez a kép, mert *itt a vendéglátó diül a kli-
nére, s magasra emelt jobb-
jával üdvözli az istenséget,*
kit a körülötte szorgoskodó
szolga fogad.

Abb. 3. kép.

A most említettek azon-
ban épenúgy, mint azok, ame-
lyeken Asklépios, stb. sze-
repel, — fogadalmi tárgyak
és nem síremlékek. Másfelől
azonban a síremléktől sem
lehet elvitatni a fogadalmi
jellegét. Különösen nem épen
ezektől a lakomaábrázolásoktól. Mert úgy a theoxéniák, mint a szó-
ban forgó halotti lakomaábrázolások rendesen héroszoknak szólnak.
A halottakat tudvalevőleg mindig bizonyos tekintetben héroszként tisztel-
ték. Mikor aztán szokássá lett az, hogy a halottak tiszteletére az államok
meghatározott napot jelöltek ki, ez a tény előmozdította a hérosz- és ha-
lottisztelet összeolvadását. Még inkább eltűnt a különbség a váltságvállá-
sok térhódításával, melyek szerint minden hívő egyesült a maga megvál-
tójával, ahhoz hasonlóvá, tehát hérosszá lett. Párhuzamosan fejlődik,
gazdagodik ezzel a folyamattal a halotti lakomaábrázolások módja is; míg
az V. sz.-beli fehér sírlekythosokon, sőt a IV. sz.-beli itáliai görög sír-
vázákon is ezek a halottaknak szóló áldozatok igen egyszerűek, a későbbi
síremlékeken valóságos lakomákat látunk, mint a theoxéniákon. *Vagyis
a kétféle kultusz összeolvadásával, a kétféle lakoma ábrázolási módja is
azonos lett.*

¹⁰ Pottier-Reinach, i. m. I. 437 lap. — Dumont, i. m. 88 lap.

¹¹ Daremberg-Saglio, i. m. I. köt. 1274 lap, 1696 kép.

A most szóban forgó emlék megértéséhez ismételnünk kell, hogy nem lehet pusztán görög adatokból merítenünk, mert hiszen maga a lakomai jelenet is átalakult a keleti hatások alatt. Míg u. i. a legrégebbi lakoma-ábrázolásokon az összes résztvevők (már t. i. a szolgaszemélyzet kivételével) ülnek, a későbbiekben — asszír-méd-perzsa módra — a férfiak klinére dőlnek, s csak a nők ülnek a kliné végén, vagy karosszékekben.

A halottak megvendéglésének szokásával sem a görögöknél találkoznunk először, hanem Egyiptomban.¹² Ott volt szokás, hogy meghatározott napon mindenféle ételneműt helyeztek el a sírnak erre a célra szolgáló helyiségében, s hozzá vizet öntvén, így szóltak a halotthoz: „Kelj fel és vedd tőlem kenyeredet!” A halott megtette és az ételt elfogyasztotta. Az, hogy az élők nem látták és az étel sem lett kevesebb, nem jelentett semmit. — A szokás már az óbirodalom korában megvolt, idővel mind fényűzőbb lett. Az egyiptomiak „A halott hívásra való megjelenésének” nevezték. A résztvevők a régebbi egyiptomi ábrázolásokon is széken ülnek; míg az újbirodalom korából származó emlékeken már vidám mulatozás van, esznek-isznak, táncosnőkben gyönyörködnek, akár az etruszk emlékeken.

A kétféle — egyiptomi és görög — emlékcsoport közt bizonyára Észak-szírja és Kisázsia volt, a közvetítő, mert az előbbi helyen a Kr. e. II. évezredig nyúlnak vissza sírdomborművekben a lakomaábrázolások.¹³ Tudunk rendszeresen megismételt halotti áldozatokról az ó-mezopotámiai népeknél is, de e népeknek vígasztalan túlvilági tana nem volt alkalmas arra, hogy az ebben a tekintetben vidámabb és reménykedőbb szellemű görögségre hatással legyen.¹⁴ Az etruszkok nagy pompával rendezték a halotti lakomát, még pedig, mint az egyiptomiak, magában a sírban, s akik nem fértek el odabenn, azok a szabadban. Az ilyen vonatkozású etruszk ábrázolásokat úgy kell felfognunk, hogy azokon a halott is részt vesz, s fogadja a neki szóló tisztességtételt. A Louvrenak egy Chiusiból származó szárkófáguszán nemcsak a lakoma, hanem az előkészületek is láthatók.¹⁵

Arról, hogy rómaiaknál is megvolt ez a szokás, sok egyéb mellett a már említett pompejibeli temetői triclinium tanúskodik.

Az elmondottak szerint tehát a halotti lakoma és ábrázolása egyiptomi eredetű. Ha ezt nem feledjük, azonnal rá kell jönnünk, hogy a görög-római halotti lakomaábrázolások magyarázásának sorsdöntő közös hibája, hogy a halottat is a klinén fekvők között keresik, sőt az otlevőket valamennyit halottnak vélik. Ez alapvető tévedés. Mert a halott a lakomára csak hivatalos, azt az ő tiszteletére rendezik, de az élők. Arra, hogy a halott — nyilván meghívásra — siet és megérkezik a lakomára, idézhe-

¹² Erman, *Aegyptische Religion*, 132 s köv. lapok.

¹³ Ugyanaz, 156, 215—6 lapok.

¹⁴ Meissner, Bruno: *Babylonien und Assyrien*, I. 423 s köv. lapok.

¹⁵ Daremberg-Saglio, i. m. II. 1385 lap, 3355 kép.

tünk két általunk már közölt¹⁶ Kr. u. II.—III. sz.-beli síremléket, melyek képét mellékelten ismét bemutatjuk. (4. és 5. képen.) A különbség a dipyloni emlékekkel szemben mindössze annyi, hogy ez utóbbi emlékeken lovas-hérosz alakjában jelenik meg a halott.

Mi akadály lehet ezek után annak, hogy a dipyloni emléken a csónakot annak a járműnek tekintsük, melyen a halott földön maradt övéinek hívására megérkezett a tiszteletére rendezett lakomára? Nézetünk szerint semmi, éppen semmi . . .

A csónakban ülő férfú tehát nem Charon, hanem a lakomára érkező halott.

Tételünk bizonyítására szolgáljon még egy másik jelenség. Gyakori eset a lakoma-ábrázolásokon, hogy a klinén ülők közül egyik, vagy több

Abb. 4. kép.

Abb. 5. kép.

is, esetleg kettő együtt, (6. sz. kép) koszorút tart, még pedig úgy, mint a hogy Ikaros üdvözli az érkező Dionysost. Mindenképen bizonyos, hogy ez a koszorú az isteni vendégnek szól. Tehát nem a szokásos lakomai koszorú, hanem annál sokkal többet és egyebet jelent: az a koszorú ez, melyet az Újszövetség és az egyházatyák az Élet koronájának neveznek, s amely a halálon diadalmaskodottat illeti meg, mint a Győzelem jelvénye.¹⁷ A megtisztelő lakoma alkalom arra, hogy ezt a diadaljelvényt átadják a

¹⁶ E folyóirat VI. (1930) évi. 3—4. lapok.

¹⁷ Cumont, Franz: Études Syriennes, 63—667. lapok.

körükben megjelentnek. (Mi is meg szoktuk koszorúzni halottaink koporsóját és sírját!)

Lehetnek, akik okfejtésünkkel szembehelyezik azt a tényt, hogy az ilyen lakomát ábrázoló síremlék több, *esetleg ugyanannyi halottnak szól*, mint a hányan a lakomán ábrázoltatnak. Már pedig a csónakos, illetőleg a későbbi emlékeknél a lovas, mindig egyedül van. Véleményünk szerint az ilyen egyezés, ha csakugyan előfordul sem lehet ellenünk szóló érv. Hiszen az csak véletlen lehet. Mert: kétségtelen, hogy *általában* minden síremléket *egy* halottnak emeltek a hátramaradottak. Sehogy sem lett volna értelmese annak, hogy — ha az a feltevés helyes volna, hogy a lakomán a

Abb. 6. kép.

halottakat ábrázolják — a család ezután meghaladó tagjainak képét is odategyék a lakomaasztal köré, mint meghaltakat. Még akkor sem, ha a nevét esetleg már előre a síremlék állításakor rávésték arra, s halála után csak jelezték a szokásos módon, hogy ő is meghalt. Ha ugyanis képét előre rávésték volna, akkor halottak és élők együtt ültek volna az asztal körül, ami nem lehet, mert az ábrázoláson semmi olyan különbség nincs köztük, amiből meg lehetne állapítani, hogy melyik a halott és melyik az élő? De még arra is gondolnunk kell, hogy a család legöregebb tagjának elhúnyta után is születhetett új sarja a családnak, aki vérségi jogon helyet követel magának a lakomán, aminthogy idővel az ő kötelessége a családi halotti-kultusz ápolása.

Ez az ellenvetés is bizonyítja, hogy a felirat és az ábrázolás közt az említett módon való egyezést keresni hiba volna. Körülbelül annyit jelentene, mint ha valaki a lakomán résztvevőknél arcképszerű hűséget követelne.

Azt hisszük, hogy az elmondottak után nem beszélhetünk arról, hogy a görög és római síremlékeken látható lakomaábrázolások akár a halott földi, akár annak túlvilági életét akarnák elénk vetíteni. Kizárólag arról lehet szó, hogy a theoxenia-ábrázolások módjára, a halottak emlékeztetése és tiszteletére rendezett áldozati lakomát ábrázolják, melyen az élő családtagok meghívására a halott is megjelenik. Egyszer csónakon, máskor lovon. Valószínű, hogy az első mód volt az eredeti, s csak később, a halottak és hősök kultusza közti különbség eltűntével lett uralkodóvá az utóbbi megjelenési mód. Ez az elvi megállapítás megkönnyíti, sokszor egyedül ez teszi lehetővé az ábrázolások fejlődésének és részleteinek tanulmányozását, illetőleg helyes magyarázatát.

Dr. Buday Árpád.